

ТЕОРІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ І КРИЗ. СПЕЦИФІКА ГЛОБАЛЬНИХ, ЛОКАЛЬНИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ

Сергій ЮРІЙ

СВІТОВІ ЕКОНОМІЧНІ КРИЗИ ТА ЇХНІ СУЧАСНІ МОДИФІКАЦІЇ

Показана неминучість економічних і фінансових криз в сучасних умовах в контексті циклічного характеру розвитку. Аналізується вразливість української економіки від зовнішніх загроз як експортно орієнтованої. Розвивається точка зору про доцільність формування в Україні умов для припливу інвестицій з кризових регіонів.

1. До сучасних трактувань теорії світових економічних криз

Світова економіка досягла нинішніх звершень через складний і тяжкий шлях поступового зростання, який гальмувався малими й великими кризами, зокрема, хвилями перевиробництва, валютно-фінансових та боргових криз. Вони охоплювали як окремі країни, так і цілі групи держав. Економічні кризи мали, як правило, руйнівний характер. Проте, на руїнах щоразу відтворювалися досконаліші економічні системи.

Ретроспективний погляд у минуле дає змогу висвітлити шлях людства від сільськогосподарського суспільства 10000 років тому до індустріального, що існує останні 200 років. Ця еволюція привела до формування заснованого на знаннях суспільства. Термін "економіка знань", введений у середині 60-их років ХХ ст. в науковий обіг Ф. Махлупом, нині висвітлює процес формування особливої економічної системи, в якій знання і технології відіграють вирішальну роль.

Світова економіка ХХІ ст. не позбавила людство ризиків і криз. Сучасний бізнес здійснюється в умовах високої політико-економічної невизначеності та глобальної фінансової крихкості. З точки зору неокласичної теорії, «провали» ринку - це винятки у процесі функціонування економіки. Попри наявність розроблених нещодавно моделей криз другого і третього покоління економісти зосереджують увагу переважно на дослідженні поверхових феноменів економічних порушень. Вони аналізують проблеми фінансової сфери, як правило, ізольовано від інших елементів економічної системи, особливо ринків, економічних агентів, механізмів розподілу, інституційних змін.

Історія фінансових криз переконливо свідчить, що манії або "бульбашки" виникають на ринках, як правило, вслід за несподіваними хорошими новинами. Інвестори намагаються не втратити нових можливостей, хаотично пориваються на ринки з надвисокими прибутками і найчастіше опиняються в ситуації надмірної, позбавленої холодної розважливості і обачливості заповзятості. Зрештою, вони виявляються покараними економічним механізмом. Проте, найзгубніші наслідки очікують економіку в цілому, яка поринає у стан стресу та паніки, перериваючи поступовість свого розвитку.

Вперше таку закономірність дослідив на фактах минулого Ч. Юндлбергер. Однак, правомірність її підтверджується і нинішнім економічним розвитком. Достатньо згадати про крах фондового ринку в 1987 р., кризу у країнах Південно-Східної Азії в 1997-1998 рр., а також "злет і смерть" "бульбашки" інтернет-економіки на початку ХХІ ст.

Отже, економічна нестабільність пов'язана, насамперед, з факторами часу і невизначеності. Відповідно до однієї з основних теорем Х. Мінської, капіталістична економіка, що має розвинуті фінансові інститути, може спричинювати різну поведінку. Домінування одного з них у той чи інший період зумовлюється інституціональними відносинами, структурою фінансових зв'язків та історичними особливостями економіки [2; 101]. Підтекст цієї гіпотези полягає у тому, що фінансовому капіталізму властивий головний не-

Сергій Юрій

Світові економічні кризи та їхні сучасні модифікації

долік: будь-який успіх в обмеженні кризи призводить до подальшого зростання ризиків. Такий недолік є наслідком ускладнення фінансового устрою економіки, в якій капітальні активи характеризуються стійкою тенденцією до розширення.

Більшість дослідників психології інвесторів дотримуються точки зору, що передумови кризових явищ в економіці виникають у період інвестиційного буму. З огляду на це Х. Мінські обґрунтував теорію системної крихкості, складовою якої є системна фінансова крихкість. Ідеться про те, що крихка фінансова структура є наслідком нормального функціонування економіки. Теоретично виокремлені три можливі форми інвестиційного фінансування.

Перша форма - хеджоване (забезпечене) фінансування. За консервативним оцінюванням очікуваний валовий дохід хеджера має перевищувати грошові надходження від погашення заборгованості в будь-який період у майбутньому. Друга форма - спекулятивне фінансування. Воно наявне тоді, коли протягом певного періоду боргові зобов'язання перевищують очікуваний розмір валового доходу. Спекуляція полягає у тому, що розрахунок робиться на рефінансування за необхідності. Третя форма - понці-фінансування. Особливістю цього спекулятивного виду фінансування є те, що для деяких, якщо не для всіх короткострокових періодів, готівково-грошові зобов'язання з виплати процентів не покриваються доходами, що отримуються як результат очікуваного перевищення надходжень над поточними витратами на роботу силу і матеріали [дет. див. 2].

Попри наявність численних теорій кризового розвитку економіки як її природного стану, у другій половині ХХ ст. почали з'являтися теорії безкризовості капіталістичної економіки. На початку нинішнього століття вчені та політики оптимістично стверджували про завершення циклів криз. Підґрунтя для таких оптимістичних настроїв сформувалося в умовах економічного зростання 90-х років, коли більшість прогнозувала, що «нова економіка», глобальне виробництво та світові фінансові ринки забезпечать і нову якість економічного розвитку. Проте відбувся крах на фондових ринках, поширилися резонансні банкрутства, що викликали негативні очікування та ознаки системної кризи.

Нині вже не має сумніву в тому, що «економічний цикл капіталістичної системи, якому властиві фази буму та кризи, не зник з приходом високих технологій та "нової економіки", навпаки, він став навіть більш яскраво вираженим та небезпечним» [1; 8]. Р. Голдсміт так коментує дискусію про затухання кризових явищ в умовах «нової економіки»: «Факт, що фінансові кризи почали відбуватися рідше і з меншою гостротою та практично повністю зникли з початку 1930-х рр., різко суперечить їхній десятилітній періодичності в минулому столітті. Фінансові кризи - це "дитяча хвороба" капіталізму, а не "стареча біда". Цього протиріччя достатньо для того, щоб визнати гіпотезу фінансової стабільності» такою, що не має сили [4].

Посилення циклічності економічного розвитку в ХХІ ст. відбувається тому, що виробництво стає дуже гнучким і не може реагувати на коливання платоспроможного попиту без великих запасів продукції або резерву працівників. За таких умов кожна зміна на ринку відображається на ефективності виробництва майже миттєво. З приходом високотехнологічного виробництва антагонізм між потенціалом нагромадження і обсягом суспільного попиту збільшився настільки, що навіть у період економічного зростання рівень зайнятості може зменшуватися. Це призвело до появи такого явища, як "безробітне зростання" ("jobless growth").

Показово, що зміни, які відбуваються на світових фінансових ринках, а також "ланцюг" нещодавніх фінансових криз, спонукали багатьох економістів переглянути власну позицію про необхідність форсованої лібералізації ринку фінансових послуг з 1 січня 1999 р., як того вимагали рішенням країн-членів СОТ. Зокрема, П. Кругман запропонував повернутися до валютного регулювання і валютного контролю та поширити їх не тільки на рахунки операцій з капіталом, а й на окремі статті рахунка поточних операцій платіжного балансу, в тому числі експортно-імпорتنі.

2. Українська економіка в системі циклічності світового економічного розвитку

З огляду на функціонування української економіки в умовах світових економічних і фінансових криз варто враховувати, що їхнім позитивним результатом може бути приплив капіталу до країн, які не зазнали кризи, після його відпливу з кризових регіонів. Оскільки Україна поки слабо інтегрована у світові фінансові ринки, вона може орієнтуватися на використання на свою користь таких тенденцій. При цьому слід мати на увазі і ймовірні збитки національних економічних агентів, яких може зазнати країна, на економіку якої вплинула фінансова криза.

Водночас помилково було б вважати економіку України такою, що може розвиватися незалежно від світових тенденцій. Інша річ, що вона має свої особливості, які потрібно враховувати. Більшість з них є типовими для країн, що розвиваються. За визначенням Нобелівського лауреата Д. Нортонна, вони мають "суспільний устрій з обмеженим доступом". Цей устрій базується на тому, що еліта навмисне обмежує доступ до ринків та створює економічні ренти для того, щоб сформувати сприятливі умови для «своїх» у політичному плані галузей і підприємств. Такому суспільству властива наявність певних виборчих циклів та політизація економічних рішень, що значно більше орієнтовані на інтереси певних партій і блоків, ніж у "країнах з відкритим доступом".

Маючи "суспільство з обмеженим доступом", Україна розвиває модель експортної орієнтації економіки. За даними Держмитслужби, приріст зовнішньоторговельного обороту у 2006 р. становив 17,2% до 2005 р., а сукупний товарооборот досяг при цьому рекордних 81,6 млрд. дол. США. Це дало змогу роз-

ширити торгівельну присутність України на стратегічних ринках ЄС, США і таких традиційних ринках, як країни СНД, зокрема Росії. Експорт товарів і послуг у 2006 р. був еквівалентним 47,2% ВВП, нині він збільшився на 12,5%, або на 4,2 млрд. дол., що дало змогу закріпити лідируючу роль експортних факторів розвитку.

Інтеграція у світову економіку посилює зовнішні загрози для української економіки. Вона повинна мати механізми, що дають змогу успішно функціонувати у міжнародному конкурентному середовищі. Так, 2006 р. був сприятливим за кон'юнктурними факторами, адже приріст експорту зафіксовано саме за рахунок цінового фактора. Так, у 2006 р. у фізичному вимірі експорт товарів і послуг був меншим на 4,9%, ніж у 2005 р. (для порівняння: в 2004 р. цей показник становив +21,3%, у 2005 р. - -12,2%).

Оцінка кризових явищ в економіці України свідчить про відсутність у ній класичної кризи - кризи перевиробництва. В країні переважає "економіка інсайдерів" (визначення Світового банку в оприлюдненому у 2004 р. однойменному меморандумі). Це означає, що звичайне нарощування інвестування не вестиме до значного зростання і підвищення конкурентоспроможності української економіки. Мається на увазі, що "інсайдери" інвестуватимуть у власні підприємства, що спричинить зростання неконкурентоспроможного виробництва і повільне збільшення ефективності використання капіталу. Що торкається закордонних інвесторів, то за відсутності звичної для них прозорості вони не виявлятимуть достатньої для "розігріву" української економіки активності.

В українському політикумі на сучасному етапі загальноприйнято оцінювати стан економіки за поточними результатами, що прив'язуються до каденції того чи іншого уряду. Попри кризову риторику майже всіх політичних сил динамічні показники самі собою не дають підстав для песимізму. Якщо ж взяти за базу аналізу весь період економічної самостійності України, то є підстави стверджувати про наявність великої смуги криз, початок яких належить до першої половини 90-х рр. ХХ ст. Різне зменшення грошової маси; криза розрахунків; "загибель", тобто відхід від бізнесу значної кількості активних, інноваційних, ризикованих підприємств тощо. Саме такі події відбулися у цей період і було закладено інституційну основу сучасних проблем.

Отже, можна стверджувати, що останніх 15-16 років Україна перебуває у стані кризи. В 1991 р. Україна втратила 60% ВВП, якого донині не відновлено. Успадковані від попереднього та нагромаджені в останній період проблеми гальмують вихід із затьяжної кризи, яка певною мірою вже стала нормою, точкою відліку економічного розвитку, висхідним пунктом політичних змагань. Надмірне акцентування уваги органів влади і фахівців на поточних проблемах, досягненнях і упущеннях призводить до гальмування розробки і впровадження новітніх економічних реформ, орієнтованих на формування в Україні економіки знань.

Щодо реальних криз економіки України, то аналіз з довгострокових позицій дає змогу стверджувати про наявність кризи моделі розвитку, орієнтованої на експорт. По-перше, формується негативне конкурентне середовище для українських виробників на ринках металопродукції. Поставки металу на ринки країн Азії у 2006 р. зменшилися на 13,3% внаслідок активного наступу "нових" учасників галузевого ринку - Китаю та Індії. Якщо в 2005 р. на українську металопродукцію в азійському регіоні припадало 36% експортних поставок, то в 2006 р. ця частка зменшилася до 25,5%. На цьому ринку прогнозується зниження рівня світових цін при зростанні витрат українських товаровиробників через подорожчання енергоресурсів та робочої сили і зростання фіскального тиску. ""

Несприятливе конкурентне середовище на товарних ринках країн Азії створилося і для продукції машинобудування, якої в 2006 р. було поставлено на 380 млн. дол., або на 17,6% менше, ніж у 2005 р. Через «торгові війни» у 2006 р. на ринки Росії поставлено на 36% (на 0,5 млрд. дол.) менше продовольчих товарів та сільгоспсировини. Аналізуючи перспективи майбутнього економічного розвитку, можна прогнозувати значні перешкоди для активного зростання обсягів експорту.

Так, проаналізувавши становище експортних галузей загалом, можна виявити глибинні кризові явища, що виражаються у постійній деградації виробничого потенціалу. Не можна не простежити, що Україна поступово, але стабільно перетворюється на країну глобальної периферії через незадовільну якість зростання. ПІІ спрямовуються на забезпечення допоміжного виробництва, потрібного для того, щоб інформаційно містке виробництво працювало у країнах-метрополіях. Позитивна динаміка ВВП дуже залежна від попиту інших країн світу на товари, які є матеріало- та працевісткими, екологічно шкідливими з огляду на процес виробництва і аж ніяк не наукомісткими.

По-друге, маємо достатньо підстав стверджувати, що в Україні відбувається стрімке зростання темпів інфляції. В експертів немає сумнівів, що нині рівень інфляції значно вищий, ніж той, що декларується (8-10-12%). Це приховано в економіці через відповідну політику монетизації. Як вважають експерти, реальний коефіцієнт монетизації дорівнює не 41%, а 60%. На думку Дж. Моргана, надання хибної інформації про цей важливий макроекономічний індикатор ставить під сумнів достовірність усієї української економічної інформації [3; 60].

По-третє, наявні великі сумніви щодо стабільності валютної політики України, насамперед у питаннях валютного курсу. Стан платіжного балансу, зокрема від'ємне сальдо за поточним рахунком, свідчить про те, що він є дуже завищеним. Зрозуміло, що ця ситуація не може тривати надто довго, адже жодна країна світу не може цього собі дозволити. Перегляд курсової політики може призвести до фінансової кризи в національних масштабах і втрати на довготривалий період довіри до банківської системи.

Сергій Юрій

Світові економічні кризи та їхні сучасні модифікації

Література

1. Майер Л., Шмідт Ф., Шулер К. Як глобалізація веде до кризи світової економіки / Економічний часопис. - 2004 - С 8-14.
2. Несветайлова А. Экономическое наследие Хаймана Мински (глобальная финансовая хрупкость и кризис: уроки для России) // Вопросы экономики. - 2005. - №5. - С. 99-117.
3. Українська економіка сьогодні - досягнення, проблеми, перспективи / Я. А. Жаліло, Я. Б. Базиліук, Я. В. Белінська та ін. - К: НІСД, 2007. - 92 с
4. Goldsmith R. A Comment on Minsky's Financial Instability Hypothesis. In: Kindleberger C, Laffargue J.P. (eds.). *Financial Crisis. Theory, History and Policy*. - Cambridge University Press, 1982.